
JELENKOR

1915, egy népirtás krónikája

Amikor az első hírek külföldre jutottak, a nemzetközi sajtó rengeteget foglalkozott az 1915. április 24-én kezdődött örmény népirtással. *Emanuele Aliprandi*, a római örmény közösség honlapján megjelenő *Akhtamar* című folyóirat főszerkesztője könyvében a korabeli olasz nyelvű sajtóviSSzhangot dolgozta fel.

A bevezetésben Aliprandi a népirtás tagadásának a történetét foglalja össze, és megállapítja, hogy a világ nem emlékszik az első XX. századi népirtásra. Törökország a mai napig nem ismerte el hivatalosan a népirtást és bírálja azokat a kormányokat, amelyek elsimítették. Aliprandi emlékeztet rá, hogy 1915-ben az egyetlen tömegtájékoztatási eszköz az újság volt, és bemutatja az olasz sajtót. A népirtás előzményeinek leírása után ismerteti kutatási módszerét, majd a sajtóviSSzhang ismertetése következik az eredeti újságcikkek idézése és kommentálása formájában. A kötet végén laponként és kronologikusan összeállított cikkmutatót találunk, majd a függelék, az utószó és a bibliográfia következik, végül köszönetnyilvánítások zárják a kötetet.

A szerző úgy véli, hogy lényegében két ok készítette a török kormányt az örmények kiirtására. Egyrészt etnikailag, nyelvileg és vallásilag különböztek a többségtől, másrészt az I. világháború előestéjén Törökország súlyos válságban volt. A modernizációra törekvő ifjútörök mozgalom kezdetben toleráns volt a kisebbségekkel szemben, a líbiai és balkáni vereségek hatására azonban radikális fordulat következett be ideológiájukban. Nem volt többé szükség a toleranciára, ennek helyébe az egységes török nemzetállam megteremtésére törekvő nacionalizmus lépett. Az első örményellenes pogromok 1894 és 1896 között zajlottak és 300 ezer áldozatot követeltek. Egyes történészek szerint a pogromok célja az örmények megfélemlítése volt. 1909-ben a kilikiai Adanában 30 ezer örményt öltek meg. Amikor 1913-ban az ifjútörökök bevezették a katonai diktatúrát, már elkészült a népirtás terve, és az I. világháború kitörésével a kedvező pillanat is elérkezett a végrehajtásra. Aliprandi ebben a részben ír a népirtás szakaszolásáról

is. Először az örmény értelmiséget fejezték le, utána több mint 300 ezer örményt hívtak be katonai szolgálatra, majd leszerelték és legéppuskázták őket. Néhány hónappal később ez a sors várt a Berlin-Bagdad vasútvonalon dolgozó munkásokra is, ezért tiltakoztak a munkaerőhiánytól tartó német mérnökök. Az örmény lakosság többi részét a szíriai sivatagba deportálták. Útközben kurd lovasok és erre a célra szabadon engedett köztörvényes bűnözők támadták őket. A népirtásnak mintegy másfélmillió áldozata volt.

Az előzmények ismertetése után Aliprandi a népirtásról szóló hírek terjedését pozitívan vagy negatívan befolyásoló tényezőket veszi sorra. Elősegíthette a hírek terjedését a népirtás súlyossága, az olasz–örmény kapcsolat, valamint az a tény is, hogy Törökország Olaszország ellensége volt. Az is pozitívan hathatott, hogy sokan a kereszténység „előretolt hadállásaként” tekintettek az örményekre, hiszen Örményország lett a világ első keresztény országa 301-ben. Negatívan befolyásolhatta a hírek terjedését a távolság, a háborús eseményekre összpontosuló figyelem és az, hogy a török hatóságok titokban hajtották végre a népirtást. A mai olvasónak úgy tűnhet, az olasz sajtó mennyiségi és minőségi szempontból is alulértékelt az örmény népirtásról szóló híreket. A szerző úgy érezte, hogy a sajtóvisszhang feltérképezésén túl ennek a távolságtartásnak az okát is ki kell derítenie. Az egyik ok az lehet, hogy az antant kénytelen volt elfogadni a kész tényeket, annak ellenére, hogy elítélte az ifjútörökök tevékenységét. Másrészt Aliprandi szerint a kambodzsai, a ruandai és a boszniai népirtást is hasonló hallgatás kísérte kezdetben, a közvélemény túl későn fogta fel az események jelentőségét. Amint az első biztos hírek megérkeztek a mészárlásokról és a deportálásokról, az olasz újságok foglalkoztak a témával. Minden lap biztos információk beszerzésére törekedett, de a cenzúra is nehezítette a szerkesztőségek dolgát. A szerkesztőségek gyakran egyszerűen összegyűjtötték a hírügynökségek híreit, a mai kritikai érzék nélkül. Ahogy a népirtás nyugat felé haladt, a külföldre jutó információmennyiség is nőtt.

Ami a kutatási módszert illeti, a szerző csak a legfontosabb és legnagyobb példányszámú napilapok¹ és két népszerű hetilap² cikkeit vizsgálja. Úgy véli, így hitelesen le tudja írni, hogyan értesült az olasz közvélemény az örmény népirtásról és hogyan reagált a hírekre. Arra is ügyelt a szerző, hogyan különböző földrajzi régiókból kerüljenek ki az újságok és az összes

1. *Avanti!* (Milánó), *Corriere della Sera* (Milánó), *Corriere delle Puglie* (Bari), *Gazzetta del Popolo* (Torino), *Giornale d' Italia* (Róma), *Idea Nazionale* (Róma), *Lavoro* (Genova), *Mattino* (Nápoly), *Messaggero* (Róma), *Nazione* (Firenze), *Ora* (Palermo), *Osservatore Romano* (Róma), *Perseveranza* (Milánó), *Popolo d' Italia* (Milánó), *Resto del Carlino* (Bologna), *Secolo* (Milánó), *Secolo XIX* (Genova), *Stampa* (Torino), *Tribuna* (Róma)

2. *Domenica del Corriere* (Milánó), *Illustrazione Italiana* (Milánó)

politikai irányzatot képviseljük. A 211 vizsgált cikk 1915. május 4. és 1916. április 28. között jelent meg.

Olaszország 1915. május 23-án lépett be a háborúba, az év elején még élénk politikai vita folyt a beavatkozás és a semlegesség hívei között. Az olasz újságok részletesen, ugyanakkor egyelőre bizonyos távolságtartással foglalkoztak a háborús eseményekkel, így írtak az 1915-ös kaukázusi török offenzíva kudarcáról is. 1915. április 24-én kezdődött az örmény népirtás több mint 1000 isztambuli örmény értelmiségi meggyilkolásával. Május 4-én a legnagyobb példányszámú, Milánóban megjelenő napilap, a *Corriere della Sera* arról írt, hogy 440 örményt tartóztattak le a törökök. Ugyanazon a napon a mérsékelt konzervatív firenzei *Nazione* 1500 letartóztatásról tudósított. Aliprandi szerint a valóságban több mint 2000 örményt tartóztattak le. Az olasz sajtó először elfogadta a török magyarázatot, amely szerint a letartóztatásokat az örmény lázadások váltották ki, és tulajdonképpen polgárháborúról van szó, ugyanis ekkor még minden hír a török kormányon keresztül jutott el az olasz újságokhoz. Később a hivatalos török álláspont fokozatosan veszített hitelességéből, és kezdtek látszani a folyamatban lévő etnikai tisztogatás következményei. A jobboldali *Giornale d'Italia* június 16-án foglalkozott először a kérdéssel egy örmény lap *Talat pasának* küldött táviratából idézve, amelyben tiltakoztak a mézárások ellen. Július folyamán több tudósítás és hírügynökségi jelentés foglalkozott a török–orosz front és Isztambul helyzetével. Július 15-én a nemzeti liberális torinói *Gazzetta del Popolo* egy Törökországban élő és katonai szolgálata teljesítése céljából hazatérő torinói férfiről írt, aki beszámolt a cenzúráról, valamint arról, hogy örmény lázadások nem voltak és nem is lehettek, mert a török kormány begyűjtötte a civilek fegyvereit. Azt is elmondta, hogy a németek ellenőrizték a helyzetet Isztambulban. Augusztus 22-én Olaszország hadat üzent Törökországnak. Aznap a *Corriere della Sera* összefoglalta a török túlkapásokat, amelyekkel Olaszország a hadüzenetet indokolta. A cikk szerint a törökök akadályozták egyes olasz állampolgárok hazatérését, másokat zaklattak vagy önkényesen letartóztattak, személyes javaikat törvénytelenül elkobozták és akadályozták az Olaszország és Törökország közötti kommunikációt. Augusztus 24-én a nacionalista *Idea Nazionale* egy zürichi újságtól vett át egy interjút, amely eredetileg egy német napilapban jelent meg. *Talat pasa szellemes mondásai*, így hangzik az ironikus cím. A *Berliner Tageblatt* tudósítója a török belügyminisztert az örményekről is kérdezte.

„– Az örmények üldözése nem fog rossz fényt vetni a birodalom általános berendezkedésére?

– Egy kicsit minden bizonnyal, de mi törökökkel pótoljuk a hiányt. Hig-

gye el: szükséges volt úgy cselekednünk, ahogy cselekedtünk. Nekünk a kezünkben voltak a bizonyítékok arról, hogy az örmények összejátszottak az oroszokkal. Mi nem kegyetlenek, hanem csak energikusak vagyunk.” (78. o.)

Beismerő vallomásról van itt szó, ahol a vádlott enyhítő körülményekre hivatkozik. Talat pasa szerint Törökország azért cselekedett így, mert az örmények árthattak volna neki. Azon is érdemes elgondolkodni, hogy egy szövetséges ország újságírója nyíltan, minden körülírás nélkül kérdezett az örmények üldözéséről. Egy olyan témáról van itt szó, amelyet mindketten kinosnak tekinthettek, ugyanis az örmények üldözéséről szóló hírek és személyes beszámolók gyors terjedését nem lehetett az újságoknak küldött el-igazító körlevelekkel akadályozni, vagyis ekkor már tarthatatlan a népirtás tagadása.

Az érkező hírek hatására az olvasók egyre erősebben érdeklődtek az örmények és üldözésük oka iránt. Szeptember 1-jén jelent meg Arcangelo Ghisleri *Törökország és az örmények* című írása a háborúpárti, Milánóban megjelenő *Secolo* hasábjain, ez volt az első vezércikk ebben a témában. Ghisleri szerint a háborús hírek elterelték a figyelmet az örmény problémáról. Az európai diplomácia 1878 óta reformokat ígért az örményeknek, ezeket azonban el sem kezdték. Ghisleri összefoglalta a népirtás eseményeit, majd rátért a 85 százalékbán mezőgazdasággal foglalkozó örmények és az őket fosztogató nomád kurdok ellentétére. A kurdok nem maradhattak volna fenn a törökök támogatása nélkül, és a török állam nem tudta megváltoztatni a nomád törzsek szokásait. A törökök semmit nem tettek, hogy javítsák a meghódított népek életkörülményeit. A birodalom két keresztény népe – a görögök és az örmények – gyorsan másodrangú állampolgárrá váltak szülőföldjükön. Szeptember 2-án a *Corriere della Sera* párizsi örmények delegációjáról számolt be, akik a pápától kértek kihallgatást. A cikk mindössze 20 ezer áldozatról írt, ez vagy sajtóhiba, vagy csak az örmény katolikusokról van szó. Három nappal később az *Idea Nazionale* egy amerikai lelkészre hivatkozva 700 ezer áldozatról írt és megjegyezte, hogy a törökök a német és osztrák hatóságok szeme láttára és támogatásával követték el a népirtást. Szeptemberben már majdnem mindegyik napilap foglalkozik a deportálásokkal és a mészárlásokkal. Szeptember 15-én a *Giornale d'Italia* rövid, de igen fontos cím nélküli hírt közölt. A *Tanin* című török kormánylap szerint Törökország addig nem lesz biztonságban, amíg az összes, a birodalomban élő örmény nőt ki nem irtották vagy nem térítették muzulmán hitre. A *Tanin* cselekvésre biztatta a török kormányt, az olasz újságírónak pedig nem volt kétsége afelől, hogy a javaslatot tettek fogják követni. A hír azért fontos,

mert török kormányzati forrásból származó beismerést vesz át. Szeptember 23-án a *Corriere della Sera* arról számolt be, hogy 5000 örmény elszakolt magát a Musza Daghon (Mózes-hegy). 53 napos ellenállás után francia cirkálók vették őket a fedélzetükre. Az ellenállást Franz Werfel osztrák író örökítette meg *A Musza Dagh negyven napja* című regényében.

A mérsékelt baloldali *Tribuna* október 4-ei tudósítása szerint az amerikai kormány isztambuli nagykövetén keresztül javasolta, hogy az Egyesült Államokba szállítja az életben maradt örmény lakosságot. A nagykövet személyesen ajánlotta fel a szükséges költségek egyhatodát és vállalta, hogy a többi is előteremti nagylelkű amerikaiak adományaiból. A napilap nem ír arról, hogy elfogadták-e a javaslatot. Másnap a genovai *Secolo XIX* közölte, hogy Wilson elnök 400 000 dollárt küldött az amerikai nagykövetnek az örmények elszállítására. Október 6-án a *Gazzetta del Popolo* arról írt, hogy Wilson a folytatódó mészárlások esetére az amerikai-török kapcsolatok megromlását valószínűsítette. Október 14-én a *Secolo* újra a pápáról és az örményekkel kapcsolatos tevékenységről írt, kritikus hangon, mely egyedülálló az olasz napilapok között. A cikk írója hatástalannak tartja Angelo Maria Dolci pápai legátus működését, és arról tájékoztat, hogy a Vatikánhoz közeli sajtó szerint a pápa baráti lépéseket tett a török kormány felé, de próbálkozásai siker nélkül maradtak. Félhivatalos vatikáni forrásból származott a hír, hogy a pápa személyesen a szultánhoz fordult. A cikk írója kétségbe vonta, hogy XV. Benedek eredményt ért el az örményekkel kapcsolatban, és hivatalos vatikáni állásfoglalást sürgetett. Úgy vélte, hogy Ausztria és Németország nem venne jó néven egy ilyen lépést és ezért apellált a pápa levelében a szultán jó szívére, ahelyett, hogy visszahívta volna Dolcit. Hiszen az örmények úgyis keveset számítanak az európai konfliktusban, mert nem lehet belőlük politikai hasznot húzni, fejezi be az újságíró. Október 15-én a bolognai *Resto del Carlino* svájci szocialista forrása vérfagyasztó részletekkel szolgált a népiirtásról, majd felhívást intézett a világ közvéleményéhez az öldöklés megállítására. Október 20-án a centrista nápolyi *Mattino* Pétervárról jelentette, hogy az antant örmény önkéntesek toborzását tervezi.

Az *Osservatore Romano* a vizsgált időszakban mindössze négy cikket közölt a témáról. Aliprandi szerint ennek oka elsősorban a Szentszék semlegessége. A vatikáni napilap távolságtartó volt, nem jelentetett meg hatásvadász címeket, és gondosan ügyelt arra, hogy a látszatát is elkerülje valamelyik hadviselő fél támogatásának. Csak a Stefani hírügynökség híreit vette át. Aliprandi szerint a Szentszék felmérte, hogy Törökország éles bírálatával annak szövetségeseit is bírálta volna, ezzel pedig a német és osztrák híveket sérthette volna meg. Ezért hallgatott az *Osservatore Romano* miközben a

többi napilap többször foglalkozott XV. Benedek örményekkel kapcsolatos tevékenységével. És talán azért is hallgatott, mert nem szerette annyira az örmény apostoli egyházat, amely 451-ben szakadt el Rómától, teszi hozzá Aliprandi, aki ugyanakkor elismeri XV. Benedek tevékenységét. Az *Osservatore Romano* október 28-i cikkének a címe semleges: *A Szenszék és az örmények*. Arról számol be, hogy Dolci eredményesen járt közben az örmények érdekében. A cikk szerint a török belügyminisztérium körözvényben vállalta a deportálások leállítását, és a már úton levő menetoszlopok védelmét és élelemmel történő ellátását, mivel a célja csak az örmények államelenes és szeparatista tevékenységének a megakadályozása, nem pedig a fizikai megsemmisítésük. Az örmény apostoli egyház feje küldöttel köszöntö meg a pápai legátus működését, amit Dolci hasonlóan viszonzott.

1915 végétől már nem a szó szoros értelmében vett tájékoztatásra volt szükség, az újságok inkább azt érezték kötelességüknek, hogy emlékeztessenek az örmény kérdésre. 1916 februárjában megkezdődött az orosz előnyomulás, az oroszok örménylakta területeket foglaltak el, és így újabb részletek derültek ki a népi társról, melyek újra felkeltették a szerkesztőségek figyelmét. Minden országos napilap nagy teret szentelt az orosz katonai sikereknek. A hírek hangvételét a háborús propaganda is befolyásolta, így az oroszok „felszabadítókként” jelentek meg. Az olasz sajtó erősen kritikus volt Ausztria–Magyarországgal és Németországgal szemben, ugyanakkor Törökországhoz sokkal árnyaltabban viszonyult, kivéve a hadüzenetet követő napokat és a Törökországban maradt olaszok ügyét. Március 18-án a genovai *Lavoro* Franciaországból tudósított, ahol segélyegyletek alakultak a túlélő örmények megsegítésére. Ilyen egyletek az Amerikai Egyesült Államokban is alakultak és igen aktívak voltak 1923-ig. Április 10-én az *Idea Nazionale* Leonardo Azzarita interjút közölte a Bariban élő Hrand Nazariantz örmény irodalmárral, aki ismertetette a helyzetet és elemezte az örmény népi társához vezető okokat. Április 12-én a *Mattino* hasábjain jelent meg a hír, mely szerint német katolikus misszionáriusok közölték a német egyházi hatóságokkal, hogy a törökök több mint 1 millió örményt öltek meg, ebből 5000 katolikus volt, közülük 4 püspök. Április 25-én az *Idea Nazionale* hasábjain G. A. Rosso hosszú cikket írt „az elfelejtett örmény problémáról”, ebben az emberiességi szempontok említése után megjegyezte, hogy az örmény kérdés mediterrán kérdés is, és ezért aktívabb szerepvállalásra ösztönözte az olasz kormányt. A történelmi előzményekre hivatkozva Rosso úgy vélte, a nyugati hatalmak közül Olaszországnak kellett volna a legszorosabb kapcsolatot ápolni az örményekkel. Ez az olasz diplomácia érdekeit is szolgálta volna, hiszen az örmények elleneztek a görög expanziós törekvéseket.

Ehhez képest Olaszország nem tiltakozott hivatalosan a népiirtás ellen, és szövetségeseivel ellentétben képtelen volt kihasználni a kedvező pillanatot részben tudatlanság miatt, részben túlzott óvatosságból, mert korainak tartotta a kérdés felvetését a béketárgyalások előtt. Ezzel szemben Rosso arra hívta fel a figyelmet, hogy az örményeknek nem a szenvedéseikért kárpótlásul jár a szabadság, hanem joguk van hozzá az Európának tett szolgálataikért cserébe, hiszen az orosz hadseregben 90 ezer örmény sorkatona és önkéntes szolgált. A cikk végén Rosso emlékeztette az olasz kormányt a térséggel kapcsolatos olasz érdekekre és kérte, hogy ne felejtkezzen el az örményekről sem. A cikk az olasz érdekek nyílt megfogalmazása miatt jelentős. Április 28-án a *Mattino* svájci forrás alapján közölte, hogy a törökök különbékét akarnak kötni az antanttal. A lap tudni vélte a feltételeket, hogy melyik török terület hova kerülne, Olaszországhoz is csatolnának török szigeteket. A sajtóvisszhang vizsgálata ezzel le is zárult, ugyanakkor a szerző szükségesnek érzi függelékben közölni a *Corriere della Sera* augusztus 15-ei cikkét, amelyben egy német és egy svájci tanító tudósított az Aleppoba hurcolt örmények szenvedéseiről.

A szerző elérte célját, vagyis árnyalt képet adott az olasz nyelvű sajtóvisszhangról és minden kétséget eloszlatott a népiirtást illetően. A híreket és elemzéseket olvasva látható, hogy az olasz politikusok és újságolvasók érdemi tájékoztatást kaptak a tragédiáról. Az örmény népiirtásról szóló olasz nyelvű irodalom nagyon gazdag, eddig azonban hiányzott egy olyan könyv, amely az olasz nyelvű sajtó reakcióját foglalta volna össze. Emanuele Aliprandi munkája ezt a hiányt pótolja, és nem csak az örmény népiirtás emlékének az elevenen tartásához járul hozzá, hanem az I. világháború történetéhez is adalékokkal szolgál.

Emanuele Aliprandi: *1915, cronica di un genocidio* (1915, egy népiirtás krónikája) &MyBook, Vasto, 2009, 244.

Gregosits Gábor